

Razgovor sa Ivanom Supekom, predsjednikom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Humanizam kao zadaća

Razgovor vodili: Dinko Ćupan i Mladen Iličković

ČEMU: Iz nekih Vaših izlaganja čini se da je za Vas etika ono područje gdje filozofija ima što reći, dok su sva ostala područja preuzele znanosti. Možete li to objasniti?

SUPEK: Pa sigurno je danas to da u samoj teoriji spoznaje filozofija teško može nešto novo reći što već nije sadržano u djelima Kanta, Platona i Aristotela. Sama teorijska fizika stvorila je jedan novi pristup prirodi i kosmosu, tako da oni bitni problemi koji su bili u teoriji spoznaje sada više-manje padaju u područje fizike. Mislim da je ona tu došla do novih spoznaja koje su stvarno važne ne samo za fiziku, već i za čitavu današnju kulturu. Međutim, svakako u naše vrijeme postoji sve veća odgovornost znanstvenika, ne samo znanstvenika već općenito intelektualaca, za rezultate njihova rada kako u smislu tehničke primjene, tako i u manipuliranju idejama što isto može biti pogubno. Tako da se etika danas postavlja kao jedna središnja točka koja povezuje filozofiju i svu znanost. To je jedno ključno pitanje gde se zapravo sastaju sva ta različita istraživanja, a gdje filozofija po mom mišljenju može biti najplodnija.

ČEMU: Koje su po Vašem mišljenju najznačajnije razlike između teorijske fizike i filozofske spekulacije?

SUPEK: Pa znate što, nekada tu i nije bilo tako velike razlike. U teorijskoj spekulaciji i teoriji spoznaje postavlja se pitanje kako spoznati vanjski svijet i uopće kako spoznati bitak. Međutim to pitanje fizika sasvim drukčije postavlja. Danas mi uopće više ne govorimo o nekom vanjskom svijetu kao što to rade stare metafizike jer mi ne možemo istraživanje odvojiti na subjektivno i objektivno. To je jedna cjelina. Prema tome, oni problemi koje je prije filozofija postavljala, problemi tijela i duše, unutrašnjeg i vanjskog, materijalizma i idealizma, ti problemi su anakronični. U današnjoj fizici na jednoj višoj razini

sve te stare opreke iščezavaju. To je važno za etički problem, jer dok je prirodna znanost robovala principu determinizma, tu se nije moglo naći mjesto za slobodu, a ako nema slobode, nema ni moralne odgovornosti. Ono što je bitno u novim istraživanjima teorijske fizike je to da nema jednog sukoba u shvaćanju slobode, da se sloboda može utemeljiti i na onome što je prirodna znanost danas postigla.

ČEMU: Gdje je u svemu tome mjesto filozofije znanosti?

SUPEK: Mislim da je filozofija znanosti često bila jedna obmana. Na filozofiju znanosti koja se razvila početkom ovog stoljeća znatno su utjecali teorija relativnosti i kvantna teorija. Bečka škola je vrlo pomno pratila što se dešava u teorijskoj fizici te su mislili stvoriti jednu analizu jezika i svega onoga što se dešavalo u modernoj znanosti. Međutim, to je uglavnom bila, ja bih rekao, slijepa ulica i to zato što su oni polazili od pretpostavke da ima čisto iskustvenih izjava, empirijskih činjenica iz kojih se onda logičkim putem mogu dobiti neki općenitiji zaključci, neke teorije i hipoteze. To je donekle bilo i mišljenje Russella, u početku, koji je mislio da treba prvo odrediti činjenice, a onda raznim logičkim vezama doći do novih spoznaja. No čitav taj stav je u biti bio pogrešan, jer mi na jednom višem nivou ne možemo razlikovati empiričko i teorijsko. To je sraslo od početka. To je bila osnovna zabluda na kojoj se ta čitava znanstvena filozofija srušila, naravno ta koja je razvijala logički empirizam. Ja isto imam knjigu "Filozofija znanosti", samo time mislim nešto drugo. To je zapravo više-manje ono mjesto gdje se dodiruju neki filozofski problemi koji su vezani sa egzistencijom čovjeka, sa moralnim pitanjima i znanošću, a nikad nisam imao ambiciju kao neki filozofi da općenito objašnjavam što je fizika, što je biologija, da dajem neke temelje prirodnih znanosti. To je besmisleno, to ne vodi nikamo.

ČEMU: Zbog čega je došlo do razlaza između filozofa Bečkog kruga i Bohra i Heisenberga?

SUPEK: Oni su imali jedan zajednički sastanak u Kopenhagenu kod Nielsa Bohra, gdje su pozitivisti iznijeli svoje ideje o razvijanju jednog jedinstva znanosti. Međutim, Bohr i Heisenberg su ukazali da njihova shvaćanja kreću od pogrešnih premisa. Od tada se može reći da se logički empirizam odvaja od znanosti. Ja bih rekao da filozofija znanosti koja se, recimo, i danas nalazi po raznim knjigama, koja se predaje, obično nema mnogo veze sa znanošću. To je naprosto postala jedna spekulacija. Oni su, doduše, došli do izoštravanja nekih pojmova, nije to bio jedan sasvim uzaludan posao. Nijedna

filozofija nije sasvim uzaludna. Ali oni nisu došli ni do jednog bitnog rezultata. Ja sam dosta predavao u Americi, na Harvardu, Columbiji, Yaleu, Stanfordu, Berkeleyu. Mogu reći da je donekle i moja zasluga da je pozitivizam u Americi dosta splasnuo. Ja sam tamo ukazivao na slabosti pozitivizma, zapravo na njegove promašaje.

ČEMU: Može li fizika odgovoriti na pitanje što je fizika? Ili na to pitanje odgovara filozofija?

SUPEK: Ja mislim da takva pitanja uopće nemaju mnogo smisla. Davati nekakve definicije, to je već Leibniz shvatio, je više-manje jedan promašaj. Fizika je sve ono što fizičari rade stotinu godina, što su činili - to je fizika i ne može se nikako drugačije reći što je to, nego da se pokaže što je načinjeno.

ČEMU: Međutim, Heisenberg u svojim pismima Heideggeru pita Heideggera upravo što je fizika...

SUPEK: Što se tiče te korespondencije između Heideggera i Heisenberga, taj njihov odnos je trajao dosta dugo. Kada je Heisenberg 1927. objavio svoju teoriju neodređenosti, time je započeo jednu novu epohu u fizici napuštanjem ne samo determinizma, već je bilo napušteno, ja bih rekao, materijalističko shvaćanje stvarnosti, da je stvarnost ono što je, što je bilo i što će biti. Heisenberg sada tu uvodi problem potencijalnosti. Ako mi hoćemo stvari razumjeti, trebamo osim onog aktualnog imati i taj pojam potencijalnosti. Jedino tako u tom sklopu onoga što je moguće i što se realizira stvarno u eksperimentu, mi možemo shvatiti svijet. Te ideje su djelovale i na Heideggera. Samo on je imao tu nesreću da je svoju dizertaciju predao Berlinskoj univerzi, a tamo je bio N. Hartmann koji je smatrao da se može govoriti o jednom bitku, gdje mi tom bitku možemo pridavati različita svojstva i kvalitete i iz toga izvući što je čovjek. Ja sam njega slušao, on je bio jedan vrlo častan čovjek, protivnik totalitarizma, antifašist, nikad nije pozdravljao sa "Heil Hitler". Ja sam s njim jednom razgovarao, ali on je bio tvrd, zatvoren u sebe, nije imao sluha za ono što se zapravo dogodilo u kvantnoj teoriji. Pored njega, na toj univerzi su bili i mnogi nobelovci iz fizike: Einstein, Planck, Schrödinger i drugi, koji su svi stajali na principu determinizma i nisu prihvaćali tu, ja bih rekao, revoluciju u kvantnoj teoriji. Kada se tu pojavio Heidegger sa svojim idejama koje bi prošle u Leipzigu gdje je bio Heisenberg, te njegove ideje dočekane su s velikim otporom. Heidegger se poslije htio približiti Heisenbergu. Tako, kad je

Heisenberg dobio Nobelovu nagradu 1934/35, Heidegger organizira jedan kongres "Deutsche Wissenschaft" ("Njemačka znanost"). U to vrijeme je Heidegger već dobro "zabrijao" u nacističke vode. On je za taj kongres pridobio neke fizičare, među njima i dva nobelovca iz eksperimentalne fizike, Philippa Lenarda i Johannes Starka, koji su bili odbojni prema novim teorijama, bili su bliži idejama instinkta i krvi. Oni su napisali knjigu "Njemačka fizika" gdje su prikazali da je sva fizika djelo germanskog duha. Bili su istaknuti nacisti i njih je Heidegger dobio za taj kongres. Ali Heisenberga nije. Smatram da je kod nas ta figura Heideggera bila prenapuhuta. Heidegger ima jedan vrlo težak jezik koji je gotovo nemoguće prevesti na druge jezike, jer njemački dopušta vrlo apstraktne kovanice, što nije običaj u engleskom jeziku, a ni kod nas. On je sebi umišljao da prodire u dubine jezika, a zapravo je većina njegovih lingvističkih ideja jedan promašaj. Kad mladi student čita Heideggera, to mu se čini jako učeno i duboko, no kad se to prevede na običan jezik, tu i nema bogzna što. Tu nema ništa bitno.

ČEMU: Sa Heisenbergovim relacijama neodređenosti došlo je do promjene tradicionalnog shvaćanja odnosa subjekt-objekt. Kako Vi vidite tu promjenu i njene konsekvence?

SUPEK: Prije se smatralo da možemo govoriti o prirodi kakva je sa svim njenim svojstvima. Međutim, to je nemoguće. Zakoni fizike naprosto više nisu zakoni prirode, čiste prirode u onom ontološkom smislu, nego su to zakoni interakcije čovjeka i prirode. Nikad ne možemo izaći iz tog jedinstva čovjeka i svijeta. Zato sve te tradicionalne ontologije, pa i Kantova, padaju. Mislim da je to jedinstvo bitno, jer principijelno se ne može izaći iz njega. Mi ne možemo svijet drugačije gledati. Kada gledamo svijet, mi ne možemo reći "to je tako", jer postoji jedan kompleks mogućnosti. A to što ćemo mi u danom trenutku vidjeti, to je samo jedan rez kroz neizmjernu mnogostrukost. Sam Albert Einstein je zamislio jedan eksperiment koji je trebao oboriti Heisenbergovu teoriju. Međutim, pokazalo se upravo suprotno. Ono što je on mislio da se neće pokazati, baš se pokazalo. To dokazuje i to da je Einstein shvatio što je to teorija neodređenosti i njeno značenje. Zbog toga je sasvim pogrešna knjiga Thomasa Kuhna (*Struktura naučnih revolucija*, op. Č.) gdje on kaže da se ljudi koji imaju različite paradigme ne razumiju i da se bore jedni kroz druge. To nije istina. Iako su stajali na suprotnim paradigmama, Bohr i Einstein su sasvim dobro jedan drugog razumjeli. Ta Kuhnova knjiga je jedan promašaj.

ČEMU: Moderna znanost prouzročila je drugačiji odnos i prema drugim problemima tradicionalne filozofije. Kako Vi vidite npr. razliku između Kantovog i Einsteinovog poimanja prostora i vremena?

SUPEK: Prostor i vrijeme su za Einsteina objektivni. Za njega su materija, prostor i vrijeme jedno jedinstvo, on stoji na tom stajalištu objektivnosti. Postoji priroda i naša je dužnost da tu prirodu spoznamo kakva je, sa njenim zakonima i svojstvima. A među ta svojstva idu i prostor i vrijeme. On je uvidio to da se o prostoru i vremenu ne može govoriti neovisno od materije, nego da su svojstva prostora bitno određena rasporedom mase u svemiru. On je odbacio Euklidovu geometriju i prihvatio Riemannovu, dok je Kant vjerovao da su stavci euklidske geometrije sintetski iskazi a priori. Kod Kanta su to racionalne kategorije našeg uma koje su kao takve a priori istinite, dok su kod Einsteina prostor i vrijeme shvaćeni objektivno. I to je ta bitna razlika.

ČEMU: Stavljanjem fizike u pitanje mi na neki način pitamo za njen smisao. Koji je smisao fizike i znanosti uopće?

SUPEK: Pravo pitanje nije pitanje što je smisao fizike, već je pravo pitanje što je smisao ljudske egzistencije. Jer fizika je ljudska djelatnost, fizika je jedan ljudski zahvat u svijet u kojem živimo. U tom zahvatu mi se ponajprije služimo klasičnom fizikom, instrumentima koji su građeni na osnovu determinizma, jer determinizam nije potpuno odbačen. Determinizam postoji u makrosferi. Ako aparati ne bi funkcionirali po određenim zakonima, ne bi mogli ništa izmjeriti. To je ono što pojedinci nisu mogli shvatiti. Oni su mislili da je sve slučaj. Nije sve slučaj. Međutim, kad mi sa svojim aparatima zahvaćamo nevidljivu stvarnost, dobivamo to da je svijet jedan kompleks mogućnosti.

ČEMU: Vaš usamljeni glas iz Topuskog 1944, kojim ste upozorili na mogućnost sveopćeg uništenja atomskim oružjem, danas progovara kroz pagvaški pokret. Koliki je utjecaj tog pokreta?

SUPEK: Taj je utjecaj u početku bio dosta velik, tako da se pagvaškom pokretu najviše može zahvaliti što je došlo do zabrane nuklearnih testova u atmosferi. Danas je taj utjecaj puno manji, jer svijet se

nekako priviknuo na to da živi na tim atomskim vulkanima. To je tragično. Očito je to da ako se ratna tehnologija ne bude obuzdala, nama prijete totalno uništenje. Zbog toga je nužno opće i potpuno razoružanje. Svijet se mora ujediniti oko rješavanja tih bitnih problema, opće sigurnosti, ekoloških problema, ljudskih prava. Čitavo gospodarstvo se mora preoblikovati, jer svijet nema dovoljno energije i sirovina da bi svi imali američki standard. Gospodarstvo mora uvažavati ekološku situaciju jer je to jedini mogući način da se Zemlja ne upropasti.

ČEMU: Što je za Vas filozofija humanizma?

SUPEK: Filozofija humanizma je za mene od početka bila moralno i znanstveno opredjeljenje. U ranom djetinjstvu sam bio zadojen kršćanstvom, ali sam kasnije uvidio da se crkva ne može baš tako lako pomiriti sa znanošću, tako da sam se postepeno otkidao od katoličke crkve. Kada sam se počeo intelektualno formirati, na mene je djelovala socijalna problematika i sve je nekako išlo ka traženju socijalne pravde. I danas je bitno shvatiti da znanost mora donijeti svim ljudima dobro, a ne da bude iskorištavana od jednog uskog kruga. Kada je bila pokrenuta pučka fronta protiv fašizma 1935-36, ja sam joj prišao. Međutim, nakon pakta Hitler-Staljin, uvidio sam dvoličnost komunističke partije i od tada sam prekinuo svaku vezu s njom. Od tada se u meni javlja jedna težnja da pokušam stvoriti jednu filozofiju humanizma. To me zapravo nosilo kroz život. Među znanstvenicima se mora proširiti jedan moral, taj moral je humanizam. Humanizam je u Hrvatskoj počeo u petnaestom stoljeću kada su naši prvi humanisti Ivan Vitez, Janus Pannonius, Nikola Kotoranin, da samo spomenem neke najznačajnije, pokušali sjediniti kršćanstvo i modernu znanost. Kod svih njih je naglašen osjećaj sućuti koji je bitan u humanizmu. Sam Ivan Vitez gradi ubožnice, brine se o siromašnima i bolesnima. U humanizmu su racionalni i emotivni dio povezani. Ne može se jedna etika, kao što je mislio Kant, čisto racionalno utemeljiti niti čisto emotivno, kao što su mislili oksfordski filozofi našeg stoljeća. Etika je jedino moguća u tom sklopu racionalnog i emotivnog. To je zapravo ideja humanizma.

ČEMU: Znanost još uvijek robuje profitu i različitim ideologijama. Ima li humanistički pristup znanosti ikakve šanse danas i kakav je položaj sveučilišta u svemu tome?

SUPEK: Zadaća svih mladih ljudi je oživljavanje jednog humanističkog pristupa svijetu. Jer ako se nećemo moralno angažirati, neće biti i svijeta. Sveučilište bi trebalo biti rasadište humanističkih ideja, jer ako se mlade generacije ne angažiraju oko bitnih problema, bit će to veliko zlo. Jer kad gledate te današnje političare, ne samo kod nas već i u svijetu, oni još žive u starim predodžbama, u svojim međusobnim suparništivima, u jagmi za vlašću. Puno je tu taštine. Prema tome, ako se mlade generacije ne angažiraju za budućnost svijeta, to će biti jako crno.